TARJIMA POETIKASI VA MADANIY RETSEPTSIYA: XORIJIY KLASSIKANING O'ZBEK ADABIYOTIDA O'ZLASHTIRILISHIDA RUS ADABIYOTINING VOSITACHI ROLI

Nurmamatov Bobur Botirovich
Termiz davlat pedagogika instituti
Rus tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda tarjima poetikasi va madaniy retseptsiya masalalari keng yoritiladi. Xorijiy klassikaning o'zbek adabiyotiga kirib kelish jarayonida rus adabiyotining vositachi model sifatidagi roli nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tarjima poetikasi, madaniy retseptsiya, vositachilik, rus adabiyoti, o'zbek adabiyoti

Аннотация. В тезисе рассматриваются вопросы поэтики перевода и культурной рецепции. Анализируется роль русской литературы как посреднической модели в освоении зарубежной классики в узбекской литературе.

Ключевые слова: поэтика перевода, культурная рецепция, посредничество, русская литература, узбекская литература.

Abstract. This thesis extensively covers the issues of translation poetics and cultural reception. It provides a theoretical and practical analysis of the role of Russian literature as a mediator model in the process of introducing foreign classics into Uzbek literature.

Keywords: translation poetics, cultural reception, mediation, Russian literature, Uzbek literature.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda tarjima jarayoni oddiy til o‘zgarishi sifatida emas, balki murakkab madaniy kommunikatsiya shakli sifatida qaraladi. Tarjima orqali bir madaniyatning badiiy tajribasi boshqa madaniyatga ko‘chadi va yangi kontekstda qayta talqin qilinadi. Shu sababli tarjima poetikasi va madaniy retseptsiya o‘zaro uzviy bog‘liq tushunchalar sifatida talqin etiladi.

Madaniy retseptsiya nazariyasiga ko‘ra, har qanday badiiy matn yangi madaniy muhitda qayta “o‘qiladi” va yangi ma’no kasb etadi. H. Jauss tomonidan ishlab chiqilgan “kutish gorizonti” konsepsiyasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi va uning madaniy tajribasi matnni qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [1,25]. Shu jihatdan tarjima - bu faqat matnni o‘tkazish emas, balki uni yangi madaniy makonga moslashtirish jarayonidir.

O‘zbek adabiyotida xorijiy klassikani o‘zlashtirish jarayoni ko‘p bosqichli xarakterga ega bo‘lib, unda rus adabiyoti muhim vositachi rolini o‘ynagan. Tarixiy jihatdan qaraganda, rus tili va adabiyoti uzoq vaqt davomida jahon adabiyoti bilan tanishishning asosiy manbai bo‘lib xizmat qilgan. Shu sababli ko‘plab tarjimalar bevosita asl tilidan emas, balki rus tili orqali amalga oshirilgan.

Yu. Lotman madaniyatlararo aloqalarni “semiosfera” tushunchasi orqali izohlaydi va har bir madaniyat boshqa madaniyatlar bilan o‘zaro aloqada rivojlanishini ta’kidlaydi [2,62]. Bu yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, rus adabiyoti o‘zbek adabiyoti uchun o‘ziga xos “tarjimon madaniyat” vazifasini bajargan.

Tarjima poetikasi nuqtai nazaridan qaralganda, matnning shakli va mazmunini yangi madaniy muhitga moslashtirish jarayoni murakkab va ko‘p

qatlamlidir. A. Lefevere tarjimani "qayta yozish" sifatida talqin qilib, unda ideologik va madaniy omillar muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi [3,14]. Shu sababli tarjima jarayonida matnning dastlabki poetik tuzilishi ma'lum darajada o'zgarishi tabiiydir.

Rus adabiyoti orqali amalga oshirilgan tarjimalar ko'pincha ikki bosqichli retseptsiya jarayonini yuzaga keltiradi. Birinchi bosqichda xorijiy matn rus madaniy kontekstida qayta talqin qilinadi, ikkinchi bosqichda esa u o'zbek madaniy muhitiga moslashtiriladi. Natijada matn ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega bo'ladi.

Bunday ikki bosqichli retseptsiya jarayonida matnning semantik strukturasida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Avval rus madaniy muhitida qayta talqin qilingan matn muayyan ideologik, estetik va lingvistik filtrdan o'tadi, so'ngra u o'zbek adabiy kontekstiga moslashtiriladi. Natijada matnda "ikkilamchi interpretatsiya" hodisasi yuzaga keladi, ya'ni asarning dastlabki mazmuni va keyingi talqinlari o'zaro qatlamlashadi. Bu jarayonni tushuntirishda Yu. Lotmanning semiosfera nazariyasi muhim bo'lib, u madaniyatlararo almashinuvni belgilar tizimi o'rtasidagi murakkab dialog sifatida izohlaydi [2,62]. Shu jihatdan qaraganda, tarjima faqat uzatish emas, balki madaniy kodlarning transformatsiyasi sifatida namoyon bo'ladi.

Bu jarayonni tahlil qilishda G. Gadamerning hermenevtik yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Unga ko'ra, har qanday tushunish jarayoni interpretatsiya bilan bog'liq bo'lib, matn har bir yangi o'qishda yangi ma'no kasb etadi [4,45]. Shu nuqtai nazardan tarjima - bu interpretatsiyaning maxsus shaklidir.

Tarjima poetikasida yana bir muhim masala - ekvivalentlik muammosidir. Badiiy matnni to'liq ekvivalent tarzda tarjima qilish deyarli imkonsiz bo'lib,

tarjimon muayyan tanlovlar qilishga majbur bo'ladi. Bu tanlovlar esa matnning estetik xususiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida rus adabiyoti vositachiligida shakllangan retseptsiya jarayoni milliy adabiyotning rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Bu ta'sir, avvalo, janr tizimining kengayishida namoyon bo'ladi. Roman, psixologik proza, falsafiy hikoya kabi janrlarning rivojlanishida tarjima muhim rol o'ynagan.

Shu bilan birga, tarjima orqali yangi obrazlar tizimi va badiiy ifoda vositalari kirib kelgan. Bu esa o'zbek adabiyotining estetik imkoniyatlarini kengaytirgan.
Tarjima jarayoni faqat o'zlashtirish emas, balki ijodiy transformatsiya jarayonidir. O'zbek yozuvchilari ko'pincha tarjima qilingan matnlarni qayta ishlab, ularni milliy madaniyatga moslashtirganlar. Bu esa yangi badiiy sifatlarning yuzaga kelishiga olib kelgan.

Shuningdek, rus adabiyoti orqali kirib kelgan g'oyalar o'zbek adabiyotida yangi mazmuniy qatlamlarning shakllanishiga xizmat qilgan. Bu jarayon madaniy dialogning muhim shakli sifatida qaraladi.
Tarjima va retseptsiya jarayonlari adabiyotlararo aloqalarning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Ular orqali milliy adabiyotlar o'zaro boyiydi va rivojlanadi.

Bu jarayon ayniqsa milliy adabiyotning modernizatsiya bosqichida yaqqol namoyon bo'ladi. Tarjima orqali kirib kelgan estetik tamoyillar o'zbek adabiyotida yangi badiiy tafakkur shakllarini yuzaga keltirdi. A. Lefevere ta'kidlaganidek, tarjima har doim ma'lum darajada "moslashtirish" va "qayta yozish" jarayoni bo'lib, u adabiy tizim ichidagi kuchlar muvozanati bilan belgilanadi [3:14]. Shu sababli tarjima orqali o'zlashtirilgan xorijiy klassika bevosita ko'chirilmaydi, balki milliy adabiy an'analar bilan sintezlashadi. Natijada yangi poetik model

shakllanadi, unda milliylik va universallik o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Tarjima poetikasi va madaniy retseptsiya o‘zaro bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ular adabiyotlararo aloqalarni ta’minlaydi. Rus adabiyoti vositachi model sifatida xorijiy klassikaning o‘zbek adabiyotida o‘zlashtirilishida muhim rol o‘ynagan.

Bu jarayon natijasida o‘zbek adabiyoti yangi estetik tajribalarni o‘zlashtirib, o‘zining badiiy imkoniyatlarini kengaytirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jauss H.R. Toward an Aesthetic of Reception. – 1982. – P. 25.
2. Лотман Ю.М. Семиосфера. – СПб., 2000. – С. 62.
3. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. – 1992. – P. 14.
4. Gadamer H.-G. Truth and Method. – 1975. – P. 45.